

These are four possible ways in which good architecture can manifest itself. And *very good* architecture? That succeeds in making the cultural, technical, historical and sacred singularity audible all at once.

1

Le Corbusier, *Mise au point* (Paris: Force vivre, 1966), 22.

2

Jean Baudrillard and Jean Nouvel, *The Singular Objects of Architecture* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2002), 21.

3

Theodor Adorno, *Ohne Leitbild: parva aesthetica* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1970), 14.

4

Geert Bekaert, 'Architectuurgeschiedenis en -kritiek', in: Geert Bekaert, *Nergens blijven. Verzamelde opstellen Deel 6. 1991-1995* (Ghent: WZW, 2008), 354.

5

Mircea Eliade, *Das Heilige und das Profane* (Hamburg: Rowohlt, 1957), 17.

SOCIAL SPACE AND STRUCTURALISM HERMAN HERTZBERGER

Although the space for social exchange in buildings is constantly being marginalised and sacrificed for budgetary reasons, it is constantly discussed. You also constantly hear that 'social' media are making concrete social space redundant. Yet this disconcertingly expanding mania for contacts displays an endearing need for community. The impression that emerges is of a severely off-balance relationship between private life and social life. We can also see this virtual and therefore abstract world as a sign that there is something sufficiently wrong with the concrete world that it should alarm us as architects.

Greater attention to (the elaboration of) the communal (public) area within a building can transform this from a simple circulation space into a full-fledged place of abode experienced as communal. The idea is to create places where people can meet, randomly or with intent, and where activities of communal interest find a place. This does not merely require more space—the elements that have allocated roles and therefore serve a specified function, and in that sense behave as territory, must become penetrable and not turn away from the communal like fearful bastions; they must be as open to the communal as possible.

We should not underestimate the importance of spatial conditions for social structures. Social cohesion arises primarily

where people are gathered for communal purposes, without exception in a spatial setting. It is not too daring to presume that an important origin of architecture lies in accommodating the coming together and keeping together of people in enclosed and covered structures and making communication possible through physical presence, in order to reinforce the sense of community.

A church used to be the most important project for architects. Whatever people were seeking there, they came together and found solidarity: the sense of belonging somewhere and with one another. This calls for vast, undivided spaces that have a unifying effect. As churches are being dismantled, the function of their spatial factors is continually being underestimated. Unsuspectingly and thoughtlessly, social structures are being erased.

This is therefore a call for more attention to social space. What we need is a conscious and fundamental approach to an idea of social space that can only come from greater insight into social structures as they play a role, albeit a concealed one, in society. It is here that structuralism can be significant.

Creating space is primarily about people living together, and about the diversity in which this tends to be expressed. A hallmark of structuralism is in fact the dichotomy of what has always been true for all people everywhere on the one hand and what is more temporary, more local and more individual on the other. When we express these categories spatially in architecture, we find more than an actual connection to what concerns, occupies and moves people: we are also starting from the communal origin of elementary conditions, from the structure, which is essentially independent of the specific and temporary programmatic demands of limited groups. This conscious distinction between that which has a short lifespan, on the one hand, and the basis that represents the communal, on the other, which does not subsequently lose its validity and is thus long-lasting, is the essential achievement of structuralism in architecture. It signposts what is ephemeral and what is enduring.

This communal area inside buildings is comparable with the public space in the city, formed in between the buildings—by streets, squares, parks and water surfaces. The buildings, in comparison with the open space, are generally of limited access, even when they are public buildings, buildings that incidentally contribute to a significant extent to the formation and maintenance of social relations. It is the public space, however, that outlines the city and holds it together, and that in general is least subject to change. Buildings change functions or are even replaced. Streets form the lasting infrastructure.

By seeing a building as a city, and by seeing corridors and other communal spaces as streets and squares, we get a sense of what we might call the structure of a building. Such a zoning is

an approach that provides balance between a multitude of individual claims and space where community can be expressed. We must, however, manage to turn this into more than traffic space and therefore space that offers opportunities for social contact.

This is a call for more attention and more space for the communal area, which in practice will come down to placing private interests in proper perspective. Such ‘social space’ is the achievement of creating a distinction between an unallocated zone for communal claims and the elements allocated to individual claims, to which the unallocated zone is complementary and equal. Making the specific and the general fundamentally mutually dependent, and therefore the temporary and individual on the one hand and the more permanent and communal on the other is the essential achievement of structuralism for architecture.

Through the direct—democratic—influence of individuals on the programme of requirements, moreover independently of a hierarchical order, everyone’s personal wants and interests are served. This creates an emphasis on what everyone considers pleasant, useful and necessary—democracy champions each person individually (‘every vote counts’). But who represents the collective? Who champions the equally great importance of what is necessary for people to come in contact with one another, of space to promote collective interests, exchange ideas and give expression to a communal sense of being in one’s ‘own’ domain—in short for social space? It is the architect who must fight for this in square metres in the ‘public’ space, which has often been kept to a minimum in order to serve as many individual space demands as possible.

In addition to individual territories as bastions for the interests of subgroups, the idea is therefore primarily to guarantee space for shared interests. Architecture, along with allowing room for each person’s personal freedom, must make space for that which unites people and brings and keeps them together, and it must shape conditions for this—not just for mutual divisions, but also and above all, as the situation warrants, to allow for openness and clear views of one another.

While originally architecture was primarily about constructing and adorning space(s) in order to establish and reinforce a sense of the collective, this always involved edifices of dimensions that only wealthy institutions, such as churches, initially, and later governments, could afford, and therefore of a different order than those of private accommodations. Architects also tended to work on palaces with which the very prominent could display their power and in which they could hold their receptions, where the ‘state of the art’ was established. These palaces were of such excessive dimensions that they were exceptionally suited, without exception, to be reallocated for collective use, in order,

albeit within new proportions, to play a public role once more, and as with the Palace of Diocletian in Split, even become part of the city.

With the focus on mass housing, the emphasis was shifted to the private domains of ordinary people, which relegated the communal domain to the background. Increased democracy results in the paradox that it is not the communal but the private that is reinforced. More space for the individual simply affords more freedom. Expanding freedom, unlike what is often suggested, is primarily a matter of individuals who see an opportunity to break through what is generally accepted and to achieve innovation. Solidarity, on the contrary, is based on what are felt to be communal values. Space claimed by subgroups and sub-interests has to be better balanced with shared space, and in buildings this means more emphasis on social space. Alongside private space, which is temporary, local and therefore valid according to circumstances and subject to constant transformation, social space is more durable. This leads to a layeredness in architecture, which displays a distinction between a more permanent, enduring—structural—layer on the one hand and the openness to multiple interpretations. This creates a distinction between a solid (in general imposed from the top down) foundation that represents the communal and what is occupied (through interpretation) by the interests of subgroups. Ultimately it comes down to a balance between the two components: space that is made and space that is left over. A good building is like a harmonious society in which everyone and everything is done justice in properly balanced cohesion.

It cannot be emphasised enough: structure keeps a construction together in a material sense; structuralism is about keeping the people it encompasses together, and it is doubtful whether more concrete means can be conceived to achieve this than precisely those of spatial design that shape the shelter of the social structure. Whether we are dealing with good architecture is primarily determined by the degree to which social space has been created with architectural means.

1

This text is part of the book *Architecture and Structuralism*, currently in preparation.

Translation: Pierre Bouvier

SOCIALE RUIMTE EN STRUCTURALISME¹

HERMAN HERTZBERGER

Hoewel de ruimte voor sociale uitwisseling in gebouwen voortdurend gemarginaliseerd en wegbezuinigd wordt, praat men er voortdurend over. Ook hoor je steeds weer dat de zogenaamd sociale media de concrete sociale ruimte overbodig zouden maken. Maar uit de onthutsend brede verbreiding van deze contactenmanie blijkt een aandoenlijke behoefte aan gemeenschappelijkheid. De indruk ontstaat van ernstig verstoorde verhoudingen tussen het private en het sociale leven. We kunnen deze virtuele en dus abstracte wereld ook zien als een aanwijzing dat er met de concrete wereld voldoende mis is om als architecten gealarmeerd te worden.

Meer aandacht voor (het uitwerken van) het gemeenschappelijke (openbare) gebied binnen een gebouw kan dit van een eenvoudige circulatieruimte omvormen tot een volwaardig verblijfsgebied, dat als gemeenschappelijk wordt ervaren. Het gaat om het creëren van plekken waar men elkaar kan treffen, terloops of doelbewust, en waar activiteiten van gemeenschappelijk belang plaatsvinden. Niet alleen vraagt dat om meer ruimte, maar ook moeten de onderdelen, die bestemd zijn, dus een vastomlijnde functie vervullen en in die zin zich als territorium gedragen, doordringbaar worden en zich niet als angstvalgelige bolwerken afkeren van het gemeenschappelijke, maar zich juist daartoe zoveel mogelijk openstellen.

We mogen het belang van de ruimtelijke condities voor sociale structuren niet onderschatten. Sociale cohesie ontstaat vooral waar mensen verenigd zijn voor gemeenschappelijke doelen, zonder uitzondering in een ruimtelijke setting. Het is niet te gewaagd om te veronderstellen dat er een belangrijke oorsprong van architectuur ligt in de taak, door omvattende en overkoepelende constructies, het bijeenkomen en bijeenhouden van mensen te accommoderen; door fysieke aanwezigheid communicatie mogelijk te maken en daarmee het gevoel van gemeenschappelijkheid te versterken.

Ooit was een kerk voor architecten de belangrijkste opgave. Wat de mensen daar ook zochten, ze kwamen bij elkaar en ondervonden saamhorigheid: het gevoel ergens bij te horen en bij elkaar te horen. Dat vraagt om grote, ongedeelde ruimten die samenbindend werken. Met het afbreken van kerken wordt de functie van de ruimtelijke factoren steeds weer onderschat. Argeloos en achteloos worden sociale structuren uitgewist.

Dit is dan ook een pleidooi voor meer aandacht voor sociale ruimte. Wat wij nodig hebben is een bewuste en principiële benadering van een sociale ruimte-idee dat slechts kan voortkomen uit meer inzicht in sociale structuren zoals die, al is het dan toegedekt, in de samenleving een rol spelen. Het is hier, dat het structuralisme iets kan betekenen.

Ruimte maken gaat in de eerste plaats over het samenleven van mensen, en over de diversiteit waarin dat tot uiting pleegt te komen. Kenmerkend voor het structuralisme is nu juist de dichotomie van wat voor alle mensen overal en altijd gold enerzijds en wat tijdelijker, plaatselijker en individueler is anderzijds. Wanneer we deze categorieën ook ruimtelijk tot uiting brengen in architectuur, vinden we niet alleen werkelijk aansluiting bij wat mensen aangaat, bezighoudt en wat hen beweegt, we gaan dan bovendien uit van de gemeenschappelijke oorsprong van elementaire condities, van de structuur, die in principe onafhankelijk is van specifieke en tijdelijke programmatische eisen van beperkte groepen. Dit bewuste onderscheid tussen een korte levensduur enerzijds, en een basis die het gemeenschappelijke vertegenwoordigt, zijn geldigheid niet verliest en dus lang meegaat anderzijds, dat is de essentiële verworvenheid van het structuralisme in de architectuur. Er wordt gemarkeerd wat veranderlijk is en wat duurzaam.

Dit gemeenschappelijke gebied binnen gebouwen is vergelijkbaar met het openbare gebied in de stad zoals dat gevormd wordt tussen de bebouwing—straten, pleinen, parken en wateroppervlakken. De bebouwing is vergeleken met de open ruimte in het algemeen beperkt toegankelijk, ook wanneer het openbare gebouwen betreft, gebouwen die overigens in hoge mate bijdragen aan het vormen en in stand houden van sociale relaties. Het is echter het openbare gebied dat de stad traceert en bij elkaar houdt, en dat het minst aan verandering onderhevig is. De gebouwen veranderen van bestemming of worden zelfs vervangen. De straten vormen de duurzame infrastructuur.

Door een gebouw ook als een stad op te vatten, en door gangen net als andere gemeenschappelijke ruimten als straten en pleinen te zien, krijgen we zicht op wat we de structuur van een gebouw kunnen noemen. Een dergelijke zonering is een middel dat zorgt voor een evenwicht tussen een veelheid aan individuele aanspraken en ruimte waar de gemeenschappelijkheid tot uiting kan komen. We moeten dan wel kans zien die tot meer te maken dan verkeersruimte, een ruimte dus die ook aanleiding geeft tot sociaal contact.

Dit is een pleidooi voor meer aandacht en meer ruimte voor het gemeenschappelijke gebied, wat in de praktijk dus zal neerkomen op het relativeren van privébelangen. Deze 'sociale ruimte' is de verworvenheid van het aanwijzen van een niet-bestemde zone ten behoeve van gemeenschappelijke aanspraken, die complementair en gelijkwaardig is aan de door individuele aanspraken bestemde onderdelen. Het principieel wederkerig afhankelijk maken van het specifieke en het algemene, en dus van het tijdelijke/individuele en het permanente/gemeenschappelijke is de essentiële verworvenheid van het structuralisme voor de architectuur.

Door de directe—democratische—invloed op het programma van eisen door de individuen, bovendien daarbij onafhankelijk van een hiërarchische rangorde, komen ieders persoonlijk wensen en belangen uitvoerig aan hun trekken. Daardoor ontstaat een nadruk op wat ieder voor zich aangenaam, nuttig en noodzakelijk acht—democratie komt op voor een ieder afzonderlijk ('iedere stem telt'). Maar wie vertegenwoordigt de gezamenlijkheid? Wie komt op voor het minstens zo grote belang van wat nodig is om met elkaar in contact te komen, van ruimte om gezamenlijke belangen te kunnen behartigen, ideeën uit te wisselen en uiting te geven aan een gemeenschappelijk gevoel je op 'eigen' terrein te bevinden—kortom voor sociale ruimte? Het is de architect die dat moet bevechten in de vierkante meters van het 'openbare' gebied, dat als verkeersruimte al snel minimaal werd gehouden om zo veel mogelijk aan individuele ruimtelijke eisen te voldoen.

Naast individuele territoria als bolwerken van deelbelangen gaat het dus vooral om het garanderen van ruimte voor de gedeelde belangen. Architectuur moet naast ruimte laten voor ieders persoonlijke vrijheid, ruimte maken voor wat mensen bindt, bij elkaar brengt en bij elkaar houdt. Architectuur moet daarvoor condities vormen, dus niet alleen ter onderlinge afscheiding, maar ook en vooral om zich al naar gelang de situatie te kunnen openstellen en uitzicht op elkaar te bieden.

Was architectuur van huis uit in de eerste plaats ter oprichting en opluistering van ruimte(n) om een gevoel van gezamenlijkheid te vestigen en te versterken, dan ging het steeds om constructies met afmetingen die slechts vermogende instellingen, zoals aanvankelijk kerken en later overheden, zich konden veroorloven en dus van een andere orde dan die bij private onderkoms. Verder hielden architecten zich steeds bezig met paleizen waarmee de zeer aanzienlijken hun macht konden tonen en waarin ze hun ontvangsten konden houden, waar de *state of the art* werd bevestigd. Deze paleizen hadden een zodanige overmaat dat ze door hun uitzonderlijke geschiktheid ook weer collectieve bestemmingen konden krijgen om, zij het binnen nieuwe verhoudingen, toch weer een openbare rol te spelen en, zoals bij het paleis van Diocletianus in Split, zelfs onderdeel van de stad konden worden.

Met de aandacht voor de massawoningbouw kwam de nadruk te liggen op de private domeinen van gewone mensen, met als gevolg dat het gemeenschappelijke domein naar de achtergrond werd verdrongen. De toename van democratisering zorgt voor de paradox dat niet het gemeenschappelijke, maar juist het private versterkt wordt. Meer ruimte voor het individuele biedt nu eenmaal meer vrijheid. Vergroting van de vrijheid is anders dan vaak wordt gesuggereerd vooral een zaak van individuen, die daarmee kans zien om het algemeen geaccepteerde te doorbreken en tot vernieuwing te komen.

Verbondenheid daarentegen berust juist op wat als gemeenschappelijke waarden worden gevoeld. De ruimte, geclaimd door deelgroepen en deelbelangen, moet beter in evenwicht gebracht worden met de gedeelde ruimte en dat betekent in gebouwen meer nadruk op sociale ruimte. Naast het private dat tijdelijk, plaatselijk en dus naar omstandigheden geldig is en dus aan voortdurende transformatie blootstaat, heeft sociale ruimte een langere adem. Dit leidt tot een gelaagdheid in de architectuur die een onderscheid gaat vertonen tussen enerzijds een meer permanente, duurzame—structurele—laag en anderzijds een openstelling voor meerdere interpretaties. Hiermee ontstaat een onderscheid tussen een sterke (in het algemeen van boven opgelegde) basis die het gemeenschappelijke vertegenwoordigt, naast wat daarbinnen (aan interpretaties) voor deelbelangen wordt ingevuld. Uiteindelijk komt het neer op een evenwicht tussen beide componenten: gemaakte en gelaten ruimte. Een goed gebouw is als een harmonische samenleving, waar ieder en alles tot zijn recht komt in op de juiste spanning gebrachte samenhang.

Het kan niet genoeg worden benadrukt: structuur houdt de constructie in materiële zin bij elkaar; structuralisme gaat erover, de mensen die erdoor worden omvat bij elkaar te houden. Het valt te betwijfelen of er daartoe meer concrete middelen te bedenken zijn dan nu juist die van de ruimtelijke vormgeving, waarmee zo het onderdak wordt gevormd voor de sociale structuur. Of we te doen hebben met goede architectuur, wordt vooral uitgemaakt door de mate waarin met architectonische middelen sociale ruimte tot stand gebracht werd.

1

Dit is een gedeelte van het boek in voorbereiding over structuralisme en architectuur.